

چگونگی اثرگذاری عزاداری حسینی در زنده نگه داشتن دین

محمدقدیر دانش*

چکیده

بی تردید عزاداری‌های حسینی در زنده نگه داشتن اسلام نقش برجسته‌ای داشته و دارد؛ چنان‌که هدف پیشوایان دین نیز از برگزاری آن، همین امر بوده است. پژوهش پیش‌رو، ابعاد و چگونگی این اثرگذاری را با نگاه جامعه‌شناختی و روش تحلیلی تبیین می‌کند.

طبق یافته‌های این پژوهش، مجالس حسینی از چند جهت در تقویت دین تأثیرگذار است. این مجالس از یک سو، با ایجاد هم‌بستگی اجتماعی، الگودهی، ایجاد فضای معنوی، شکل‌دهی به مراکز دینی - فرهنگی و تقویت عواطف و احساسات دینی و... جامعه دینی را نیرومند و پویا می‌سازد. از سوی دیگر با نشر معارف الهی، فرهنگ دینی را استمرار می‌بخشد و به نسل‌های بعدی منتقل می‌کند و با احیای ارزش‌های دینی - همانند تولی، تبری، ترویج فرهنگ جهاد و شهادت طلبی - پایداری دین را بیمه می‌نماید. حاصل مجموع این کارکردها، زنده نگه داشتن دین و تقویت آن است.

هدف این پژوهش از یک سو آشکارسازی نقش بی‌مانند عزاداری در احیای دین است که حکمت و کارکرد آن به شمار می‌آید و از سوی دیگر، جلب توجه بیشتر متولیان عزاداری و مبلغان به ظرفیت‌های موجود در آن است.

کلیدواژه‌ها: کارکرد عزاداری، زنده نگه داشتن دین، نیرومندسازی جامعه، استمرار فرهنگ دینی، احیای ارزش‌های دینی.

مقدمه

برای حادثه جانگداز عاشورا ملک و ملکوت عالم و آسمان و زمین گریستند و انبیا و اولیای الهی پیش از وقوع آن، برایش سوگواری کردند. امام حسین علیه السلام شهیدی است که خون او خون خدا، قطره‌ای اشک در مصیبت او خاموش‌کننده کوه‌هایی از آتش جهنم، زیارتش هم‌تای زیارت خانه کعبه، بلکه برتر از آن و تربت پاکش دارای اسرار اعجاز‌آمیز است.

توجه به نکات پیش‌گفته که مفاد روایات فراوان است، می‌رساند که بررسی ابعاد و آثار این حادثه از توان اندیشه و دانش بشری بیرون است؛ به ویژه جنبه‌های اخروی و ملکوتی آن. با این حال، برخی آثار اجتماعی و سیاسی‌اش دست‌یافتنی و درخور بررسی است. همان‌گونه که اصل حماسه عاشورا برای احیای دین اسلام بود و در این زمینه نقش بی‌مانندی ایفا کرد، بزرگداشت آن نیز، همین کارکرد را به صورت برجسته دارد؛ در عین حال، شیوه اثرگذاری هر کدام متفاوت است. پژوهش حاضر، در نظر دارد موضوع دوم، یعنی نقش عزاداری حسینی را در زنده نگه داشتن دین بررسی کند.

بررسی این موضوع از دو جهت مفید و مهم است: از یک سو پاسخی است به چرایی عزاداری‌ها برای معترضان خودی و بیگانه؛ زیرا اهمیت و حکمت عزاداری‌ها را آشکار می‌سازد. از سوی دیگر، متولیان عزاداری و مبلغان را بیش از پیش متوجه اهمیت، ظرفیت و کارکردهای موجود در عزاداری می‌نماید، تا بتوانند بیشترین بهره را از آن ببرند. اهمیت عاشورای حسینی موجب‌گردید توجه بسیاری از مورخان و نویسندگان به سوی آن جلب گردد. به همین دلیل، تا به حال آثار تاریخی و تحلیلی فراوانی درباره آن نگارش یافته است. بخش قابل توجهی از این آثار - به ویژه در دهه‌های اخیر ناظر به فواید، کارکردها و فلسفه عزاداری‌هاست.

پژوهش حاضر، ضمن استفاده گسترده از این آثار^(۱) می‌کوشد کارکردهای عزاداری را به صورت جامع‌تر و در یک ساختار منسجم تبیین نماید و مهم‌تر اینکه می‌خواهد سازوکار تأثیرگذاری این کارکردها را در زنده نگه داشتن دین آشکار سازد.

زمینه نظری پژوهش

زمینه نظری این بحث، دیدگاه جامعه‌شناختی کارکردگرایی است. کارکردگرایان معتقدند جامعه نظام پیچیده‌ای است که بخش‌های گوناگون آن همراه باهم در جهت ایجاد ثبات و انسجام عمل می‌کنند. طبق این رهیافت، جامعه‌شناسی باید رابطه بخش‌های گوناگون جامعه را با یکدیگر و با کل جامعه بررسی کند؛ زیرا تمام بخش‌های جامعه در ارتباط نزدیک با یکدیگر رشد و توسعه می‌یابند. مطالعه کارکرد یک نهاد یا عمل اجتماعی به معنای تحلیل نقش آن در تداوم آن جامعه است. مطالعه کارکرد قلب، به عنوان جزئی از بدن، به این معناست که نشان دهیم قلب چگونه با سایر اندام‌های بدن ارتباط می‌یابد و چه نقشی را در تداوم زندگی موجود زنده ایفا می‌کند.^(۲)

کارکرد، به دو دسته پنهان و آشکار تقسیم می‌شود. کارکردهای آشکار آنهایی است که با قصد قبلی صورت می‌گیرد؛ در حالی که کارکردهای پنهان بدون قصد پیشین به وجود می‌آید. کارکرد پنهان، با مفهوم پیامدهای پیش‌بینی نشده کنش ارتباط دارد. کنش‌ها، هم پیامدهای نیت‌مند دارند و هم پیامدهای غیرنیت‌مند. هرکسی به پیامدهای نیت‌مند کنش خود آگاهی دارد؛ اما برای کشف پیامدهای غیرنیت‌مند، به تحلیل جامعه‌شناختی نیاز است. در واقع، برخی همین کار را جوهر راستین

جامعه‌شناسی می‌داند.

البته همه ساختارها، رسوم، افکار، باورداشت‌ها و همانند آن، کارکرد مثبت ندارد. برای نمونه، ملی‌گرایی افراطی در جهان که روزه‌روز سلاح‌های اتمی اش افزایش می‌یابد، می‌تواند کارکرد بسیار منفی داشته باشد. همچنین یک واقعیت اجتماعی می‌تواند از جهتی یا برای واقعیت اجتماعی دیگر، پیامد منفی داشته باشد که از آن به کژکارکردی تعبیر می‌گردد. برای مثال، برده‌داری در ایالات متحده برای جنوبی‌های سفیدپوست، کارکردهای مثبتی چون نیروی کار ارزان، کمک به اقتصاد پنبه‌کاری و منزلت اجتماعی داشت. در عین حال، کژکارکردی پنهان چون وابسته ساختن شدید جنوبی‌ها به اقتصاد کشاورزی و در نتیجه، آماده‌نبودن برای صنعتی شدن رانیز به همراه داشت.^(۳)

بی‌گمان عزاداری‌های موجود کاستی‌ها و کژکارکردی‌های بسیار دارد که باید اصلاح شود؛ کانون توجه این پژوهش، ظرفیت‌های بالفعل و بالقوه عزاداری و کارکردهایی است که عزاداری‌ها با وجود همه آسیب‌ها و کاستی‌ها، بازهم کم یا بیش آن را در خود دارد. همچنین کارکردهای پنهان عزاداری، بیشتر مورد نظر است. این کارکردها به صورت کلی، در سه دسته تقسیم می‌گردد: نیرومند ساختن جامعه دینی، نشر آموزه‌های دین و احیای ارزش‌های دینی. پیش از ورود به اصل بحث، دو مطلب را با استفاده از آیات و روایات درباره عزاداری مطرح می‌کنیم: یکی تعظیم شعائر دین و دیگری احیای امر اهل بیت علیهم‌السلام.

جایگاه عزاداری در آیات و روایات

۱. بزرگداشت شعائر دین

در آیه ۳۲ از سوره مبارکه «حج» بزرگداشت شعائر دین نشانه تقوای دل به شمار آمده است: ﴿ذَلِكَ وَمَنْ يُعْظَمْ شَعَائِرَ اللَّهِ فَإِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ﴾؛ این است فرائض

الهی و هرکس شعائر الهی را تعظیم کند، از تقوای دل‌هاست. در اینجا چند نکته نیازمند تبیین است:

۱. شعائر جمع شعیره است، به معنای علامت. منظور از شعائر الله، نشانه‌هایی است که خداوند برای اطاعتش نصب کرده است. قرآن کریم در آیات دیگر (بقره: ۱۵۸ و حج: ۳۶) دو مورد از مراسم حج را جزء شعائر خداوند شمرده: یکی «صفا و مروه» و دیگری «شتران قربانی». ولی شعائر الهی در این دو خلاصه نمی‌گردد؛ تمام عبادت‌های دسته‌جمعی از شعائر خداوند است؛ همانند نماز جمعه و جماعت و مراسم‌های مذهبی که انسان را به یاد خدا می‌اندازد و به سوی او رهنمونی می‌کند.

۲. حقیقت تقوا یک امر معنوی و قلبی است که از آثار و نشانه‌هایش به وجود آن پی برده می‌شود. در ظاهر، میان گناه و ثواب در بسیاری از کارها چندگان تفاوتی نیست؛ برای مثال، نماز خالصانه با نماز ریاکارانه در ظاهر یکی است و آنچه یکی را ارزشمند و دیگری را ضد ارزش می‌کند، همان روح و باطن کار است.

۳. تقوا یک واقعیت درونی و معنوی است؛ ولی باید آثار بیرونی آن آشکار گردد. بنابراین، هرکس به شعائر الهی بی‌اعتنا باشد، در حقیقت، تقوای قلبی او کم است.

۴. اگر منظور از شعائر قربانی باشد، بزرگداشت آن به این است که قربانی فربه، خوب و گران‌بها انتخاب گردد و اگر منظور از شعائر را مطلق نشانه‌های خدا و برنامه‌های دین بدانیم و قربانی و صفا و مروه را برخی از مصادیق آن، در این صورت، تعظیم آن نیز به تناسب خود آن خواهد بود.^(۴) با توجه به مفهوم شعائر الله (طبق نظر بسیاری از مفسران) و جایگاه عزاداری در میان شیعیان، این مراسم نیز از شعائر الهی و دینی به شمار می‌آید و بزرگداشت آن نیز شرکت در مجالس عزاداری، برگزاری باشکوه و رعایت آداب آن است.

۲. احیای امر اهل بیت علیهم السلام

در روایات فراوان آمده که گردهم آیی مؤمنان و تشکیل جلسه آنان، موجب احیای امر اهل بیت علیهم السلام می‌گردد. برای نمونه، از امام صادق علیه السلام نقل شده است که به فضیل فرمود: «آیا با هم می‌نشینید و حدیث می‌گویید؟ او در پاسخ گفت: بلی. امام فرمود: همانا من این مجالس را دوست دارم، پس امر ما را احیا کنید. خدا رحمت کند کسی را که امر ما را احیا کند. یا فضیل، کسی که ما را یاد کند، یا در نزد او ما یاد شویم و از دو چشم او به اندازه بال مگسی اشک بیرون آید، خداوند گناهایش را می‌آمرزد، هرچند بیشتر از کف آب دریا باشد.»^(۵) از امام باقر علیه السلام نیز روایت شده: «گرد هم آید و ما را یاد کنید، فرشتگان اطراف شما جمع می‌گردند. خدا رحمت کند کسی را که امر ما را احیا کند.»^(۶)

چنان‌که احادیث پیش‌گفته اشاره دارد، هرگونه گردهم آیی، احیای امر اهل بیت علیهم السلام به شمار نمی‌آید؛ آن مجلس و گردهم آیی فضیلت دارد و سبب احیای امر می‌شود که در آن خداوند سبحان، پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل بیت گرامی‌اش یاد گردد و معارف آنان برای مردم بازگو شود. از امام رضا علیه السلام روایت شده است: «خدا رحمت کند بنده‌ای را که امر ما را زنده کند. راوی گفت: امر شما چگونه زنده می‌شود؟ فرمود: اینکه علوم ما را بیاموزد و به دیگران آموزش بدهد؛ زیرا مردم اگر زیبایی‌های سخنان ما را بدانند، از ما پیروی می‌کنند.»^(۷)

جلوه‌های تأثیر عزاداری در احیای دین

الف. نیرومند و پویا ساختن جامعه دینی

مجالس حسینی به شیوه‌های گوناگون جامعه دینی عزادار را نیرومند و پویا می‌سازد. نیرومندی جامعه دینی و شکوفایی آن به معنای تقویت دین و موجب آن است.

ژوزف، خاورشناس فرانسوی در کتاب *اسلام و مسلمانان*

زیر عنوان شیعه و پیشرفت‌های خیره‌کننده می‌نویسد:

آماری که اخیراً [در زمان حیات مؤلف] دولت فرانسه ارائه داد، نشان می‌دهد یک ششم مسلمانان جهان را شیعیان تشکیل می‌دهند... می‌توان گفت: مذهب شیعه پس از یک یا دو قرن دیگر، بر سایر فرقه‌های اسلامی پیشی خواهد گرفت. بزرگ‌ترین علتی که در این پیشرفت مؤثر است، به پا کردن عزاداری حسین است که دیگران را به سوی مذهب شیعه دعوت می‌کند. امروز همه شیعیان عزای حسین را به پا می‌کنند... اگر می‌بینیم در هند شیعیان بسیاری وجود دارد، بر اثر اقامه ماتم و عزاداری است.^(۸)

اما عزاداری، چگونه و با چه شیوه‌هایی جامعه دینی را نیرومند می‌سازد؟ امام خمینی ره می‌نویسد:

بسیاری از احکام عبادی اسلام منشأ خدمات اجتماعی و سیاسی است. عبادت‌های اسلامی اصولاً توأم با سیاست و تدبیر جامعه است. مثلاً نماز جماعت و اجتماع حج و جمعه در عین معنویت و آثار اخلاقی و اعتقادی، حایز آثار سیاسی است. اسلام این‌گونه اجتماعات را فراهم کرده تا از آنها استفاده دینی بشود؛ عواطف برادری و همکاری افراد تقویت شود؛ رشد فکری بیشتری پیدا کنند؛ برای مشکلات سیاسی و اجتماعی خود راه‌حلهایی بیابند و به دنبال آن به جهاد و کوشش دسته جمعی پردازند.^(۹)

۱. ایجاد همبستگی اجتماعی: در نگاه جامعه‌شناسان، همبستگی به وضعیتی اشاره دارد که در آن، افراد به واسطه تعهدات فرهنگی و اجتماعی به یکدیگر وابسته‌اند.^(۱۰) در همه جوامع ماقبل صنعتی، مذهب

آسیب پذیر نباشند. (۱۲)

تمام این وحدت کلمه‌ای که مبدأ پیروزی ما شد، برای خاطر این مجالس عزای و این مجالس سوگواری و این مجالس تبلیغ و ترویج اسلام شد. سید مظلومان یک وسیله‌ای فراهم کرد برای ملت که بدون اینکه زحمت باشد برای ملت، مردم مجتمع‌اند. (۱۳)

اعمال زور و فشار، پرورش حس ملیت، باورها و ارزش‌های مشترک و آگاهی بخشیدن به آنها، از مهم‌ترین عوامل همبستگی در یک جامعه به شمار می‌آید. مجالس عزاداری سید شهیدان، از دو راه این کارکرد مهم را انجام می‌دهد:

یک. از طریق آگاهی‌بخشی و تقویت ارزش‌های مشترک و وحدت‌زایی که جزء آموزه‌های اسلام و پیام‌های عاشورا است. اسلام با طرح ارزش‌های متعالی، افراد و انسان‌های کمال‌جو و سعادت‌طلب را در کنار هم قرار می‌دهد. یکی از آن ارزش‌ها برادر دانستن مؤمنان است ﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ﴾ که خود، عامل بالاترین و پایدارترین انسجام به شمار می‌آید.

دو. با از میان برداشتن فاصله‌ها یا کاهش آن؛ زیرا در عزای حسینی، افراد از طبقات گوناگون اجتماعی از کارگر، کاسب، استاد دانشگاه، غنی و فقیر، شهری و روستایی، دولتمردان و شهروندان و... بدون صف‌بندی جداگانه و با وضعیتی همانند، در آن حضور می‌یابند، در کنار همدیگر قرار می‌گیرند، با هم مرتبط می‌شوند و احساس مشترکی دارند. (۱۴)

این همبستگی، دینی و مذهبی است؛ زیرا افراد مؤمن بر محور امامت، شهادت و دین گرد هم می‌آیند، دسته‌ها و گروه‌هایی را شکل می‌دهند. تشکیل هیئت‌ها و دسته‌های عزاداری، موجب ارتباط افراد با یکدیگر،

کارکرد انسجام را به عهده داشت، اما مروری بر تاریخ نشان می‌دهد که کارکرد آن در جوامع گوناگون یکسان نبوده، بلکه شدت و ضعف‌های بسیاری داشته است. ضعف یا قدرت این کارکرد، به عناصر وحدت‌زا در درون مذهب بستگی دارد. مثلاً در جهان مسیحیت، مراسم نیایش مذهبی، فقط هفته‌ای یکبار در کلیساها برگزار می‌شود؛ اما میان مسلمانان به صورت نماز جماعت یومیه، نماز جمعه و اجتماع‌های گوناگونی دیگر - که باشکوه‌ترین آن حج و کوچک‌ترین آن مراسم ختم، هفتم، چهلم و سال برای درگذشتگان است - برگزار می‌گردد. در جامعه شیعی، علاوه بر عناصر مذکور که میان همه مسلمانان مشترک است، برنامه عزاداری عاشورا در هر سال وجود دارد که از برد و تأثیر وسیعی در کارکرد مذهب برخوردار است. مراسم عاشورا میان شیعیان، نه تنها عامل همبستگی، بلکه عامل شدت آن و همچنین به نمایش در آوردن آن است. (۱۱)

امام خمینی علیه السلام می‌فرمایند:

شما انگیزه این گریه و این اجتماع در مجالس روضه را خیال نکنید که فقط این است که ما گریه کنیم برای سیدالشهدا؛ نه سیدالشهدا احتیاج به این گریه‌ها دارد و نه این گریه خودش فی‌نفسه یک کاری از آن می‌آید؛ لکن این مجالس‌ها مردم را همچو مجتمع می‌کنند و یک وجهه می‌دهند، سی میلیون، سی و پنج میلیون جمعیت در دو ماه محرم و خصوصاً دهه عاشورا یک وجهه، طرف یک راه می‌روند... مسئله، مسئله گریه نیست؛ مسئله، مسئله تباکی نیست؛ مسئله، مسئله سیاسی است که ائمه ما با همان دید الهی که داشتند، می‌خواستند که این ملت‌ها را با هم بسیج کنند و یکپارچه کنند، از راه‌های مختلف؛ اینها را یکپارچه کنند تا

و چهره به چهره با هم قرار می‌گیرند. در غیر این‌گونه زمان‌ها، نه بیشتر عالمان دینی در دسترس‌اند و نه مردم چندان فرصت و حال هم‌نشینی با آنان را دارند. در این فرصت و ارتباط‌ها، گرد و غباری که به جهت اشتغال به کارهای مادی روزمره بر آئینه جان نشسته، تا اندازه‌ای زدوده می‌شود. شرکت در مراسم‌های سوگواری، به تزکیه معنوی و رشد بعد الهی و انسانی افراد می‌انجامد؛ چه بسا افراد فاسد و گنهکار با شرکت در آن، دچار تحول معنوی می‌شوند و از کارهای ناپسند دست برمی‌دارند. شرکت در مجالس عزاداری حقیقت، عهد و پیمان افراد است با سالار شهیدان و آرمان‌های بلند او که آنان در هر محرم و صفر آن را تجدید می‌کنند.^(۱۷)

۴. الگودهی: پس از پیشوایان علمی و فکری، الگوهای عملی برای رشد و بالندگی فرد و جامعه بسیار مهم‌اند و در شرایط گوناگون زندگی، خط مشی را تعیین می‌کنند. از آثار مهم عزاداری حسینی، معرفی الگوهای صحیح و گروه‌های مرجع مثبت برای جامعه است. واقعه عاشورا که در آن یک گروه کوچک، اما بایمان بزرگ در برابر حاکمیت باطل و ظالم تا مرز شهادت فداکاری کردند، الگویی برجسته برای مبارزه با ظلم، باطل و انحراف است و بزرگداشت آن نیز، ویژگی الگو بودن آن را در ذهن‌ها تثبیت و پایدار می‌سازد.^(۱۸)

حادثه عاشورا از لحاظ الگو قرار گرفتن بسیار غنی است. گذشته از خود امام حسین علیه السلام که امام معصوم و سالار شهیدان است، در آن زنان، مردان، خردسالان و بزرگسالانی حضور و نقش داشتند که هر یک تندیدی از انسانیت، تقوا، فداکاری و دیگر ارزش‌های عالی انسانی‌اند. نوحه‌ها و مرثی‌ها اگر بتواند اهداف، ویژگی‌ها، و فداکاری‌های آنان را به خوبی ترسیم کند، بیشترین تأثیر را در محبوبیت و الگو شدن آنها دارد.

نزدیکی و دوستی میان آنان می‌شود. در این دسته‌ها، شور و شوق مذهبی وصف‌ناشدنی در عزاداران، به ویژه در جوانان، نوجوانان و کودکان پدید می‌آید. این هیئت‌ها و دسته‌ها، نقشی همانند احزاب در جامعه‌های مدنی ایفا می‌کند؛ بلکه از برخی جهات، بهتر و بالاتر از آنهاست؛ زیرا همبستگی احزاب عمدتاً بر اساس منافع سیاسی و مادی پدید می‌آید، ولی در هیئت‌های عزاداری بر محور دین و ارزش‌های والای آن.^(۱۵)

۲. رزمایش معنوی - سیاسی: یکی از آثار مهم مراسم عزاداری برای سالار شهیدان، نمایش قدرت معنوی و سیاسی جامعه پیرو اهل‌بیت علیهم السلام است. عزاداران با گردهم‌آیی، وفاداری‌شان را به امام و همبستگی جامعه خود را بر محور اهل‌بیت علیهم السلام، برای همه به نمایش می‌گذارند. بدیهی است که این موضوع برای تقویت خودباوری، انسجام درونی، حفظ امنیت، شیوه برخورد دیگران با آنان تأثیر قابل توجه دارد.^(۱۶)

هنگامی که مردم در شبانه‌روز، در ساعت‌های معین در تکیه‌ها و مساجد گردهم می‌آیند و به تمام تعلقات مادی و سیاسی خود پشت می‌کنند، پیامش همسویی، همدلی و هم‌اندیشی سیاسی شیعیان است؛ برای هدف واحد با شیوه واحد. این رزمایش، در روزهای نهم و دهم محرم به اوج خود می‌رسد و شعور همبستگی سیاسی و فرهنگی جامعه شیعه را به نمایش می‌گذارد؛ کاری که دیگران از انجام دادن آن با مصرف میلیاردها دلار ناتوان‌اند.

۳. تقویت ارتباطات دینی: مراسم عزاداری موجب تقویت روحیه دینی در جامعه و سبب ارتباط افراد با مراکز مذهبی و عالمان دینی می‌گردد. در ایام عزاداری، حضور روحانیان و مبلغان - که نماد دین و دین‌داری‌اند - در شهر و روستا پررنگ می‌شود و پس از دوره کاهش نسبی ارتباط میان مردم و روحانیت، دوباره آنها در ارتباط بیشتر

هیچ یک بدون دیگری جامعه را به مقصد و تکامل نمی‌رساند. از جمله عواملی که به ایجاد احساسات مذهبی و پایداری آن یاری می‌رساند، تکرار و تلقین است. در عزاداری حسینی، برگزاری مراسم‌های گوناگون و شنیدن مکرر حوادث غم‌انگیز کربلا و فداکاری‌های سید شهیدان و یارانش، به خوبی می‌تواند احساسات مقدس و نیک را در انسان ایجاد کند و زمینه‌ساز فعالیت‌های کردار خوب و ارزشمند گردد. از نکات شایان توجه در عواطف و احساسات این است که اگر کسی به چیزی دلباخته شد یا از آن نفرت پیدا کرد، این احساس به چیزهایی که وابسته به آن است نیز سرایت می‌کند؛ از این رو، کسی که قهرمانی را دوست می‌دارد، به تمام متعلقات او نیز علاقه‌مند می‌شود. بنابراین، عشق به حسین، عشق به اهداف و ارزش‌های او نیز است. در این میان نقش گریه که پیشوایان معصوم به آن بسیار سفارش کرده‌اند، در تحریک عواطف و احساسات برجسته است. گریه در عین حالی که روح فرد را لطیف و برای انجام دادن بسیاری از کارهای نیک آماده می‌سازد، همیشه شعله‌ی نهضت حسینی را در دل‌ها فروزان‌تر می‌نماید. حافظ می‌گوید:

دل سنگین تو را اشک می‌آورد به راه

سنگ را سیل تواند به لب دریا برد

۶. **ایجاد معنویت در جامعه:** یکی از مهم‌ترین آثار برگزاری مجالس عزاداری این است که دست‌کم در زمان کوتاهی، جامعه را از زندگی روزمره و مشکلات و عادات آن رهایی بخشیده، در آن، فضای معنوی و حسینی ایجاد می‌کند. در دهه‌ی نخست ماه محرم، محیط زندگی جامعه‌ی شیعی، رنگ و بوی حسینی به خود می‌گیرد؛ از در و دیوار منازل، کوچه‌ها، خیابان‌ها و ادارات گرفته تا ضبط تاکسی و فرستنده‌های رادیو و تلویزیون. عظمت عاشورای حسینی، حتی برخی دولت‌های غیرشیعی و لائیک را نیز

۵. **برانگیختن عواطف دینی:** عاطفه از مهم‌ترین عناصر شخصیت آدمی به شمار می‌آید؛ زیرا عواطف چاشنی زندگی، نیروی محرک فعالیت‌ها و عامل جنب و جوش‌ها و خروش‌ها در انسان است. اگر فرمان عاطفه و عشق نبود، کمتر مادری شب را تا سحر در کنار گهواره‌ی فرزند بیمارش بیدار می‌نشست. اگر عشق به میهن و ملت نبود، کمتر قهرمانی برای سرافرازی و نجات ملت خویش به فداکاری و جانبازی می‌پرداخت. عواطف گرایش‌های انسان را تعیین می‌کند و به زندگی او شادابی و پویایی می‌بخشد. اگر احساسات و عواطف به سوی ارزش‌ها و اهداف مقدس جهت داده شوند، گامی بزرگ برای تکامل جامعه برداشته شده است. عقلانیت در زندگی - که بسیار مهم است - به تنهایی و بدون عاطفه، فرد و جامعه را گرفتار جمود و افسردگی می‌کند و از پویایی و نشاط بازمی‌دارد؛ همان‌گونه که احساسات بدون عقل و منطق، انسان را دچار تعصب، خودسری، حرکت‌های کورکورانه و بی‌هدف و کارهای بی‌محتوا و بی‌خاصیت می‌نماید.

مجالس عزای امام حسین علیه السلام در برآوردن هر دو نیاز در جامعه دینی، نقش برجسته دارد. عزای حسینی دارای دو بُعد است: یکی عاطفی و دیگری عقلانی. آنچه موجب پایداری و دوام نهضت عاشورا در میان توده‌ها می‌گردد و یاد و خاطره‌ی آن حادثه‌ی جان‌گداز را در دل‌ها زنده نگه می‌دارد، بعد عاطفی آن است که روضه‌خوانی‌ها، مداحی‌ها و سینه‌زنی‌ها با گریاندن مردم، بیشتر این نقش را دارند. آنچه هویت نهضت را تشکیل می‌دهد و روح و حقیقت قیام حسینی به شمار می‌آید، حفظ دین، عدالت، آزادی، و مبارزه با ستم و آشتی‌ناپذیری با ظلم و باطل است که بُعد عقلی عزاداری حسینی به شمار می‌آید و معمولاً با سخنرانی‌ها و تحلیل‌ها تبیین می‌شود. هر دو بُعد، کامل‌کننده‌ی یکدیگر و تأمین‌کننده‌ی نیازهای جامعه است؛

حسینیه‌ها در ابتدا، تنها به اقامه عزا و ذکر مصائب امام حسین علیه السلام اختصاص داشت؛ پس از مدتی، در ضمن حفظ کارکرد اصلی خود، کم یا بیش نقش یک مرکز فرهنگی را نیز به عهده گرفت. در حال حاضر، حسینیه‌ها افزون بر اینکه مکان برگزاری عزاداری‌ها، جشن‌ها و دیگر جلسات است، در برخی موارد، محل تأسیس صندوق قرض‌الحسنه و دیگر فعالیت‌های فرهنگی نیز شده است. بنابراین، می‌توان گفت حسینیه‌ها پس از مساجد، یکی از مهم‌ترین و گسترده‌ترین مراکز دینی - فرهنگی میان جوامع شیعی به شمار می‌آید. شیعیان در برخی موارد، بخشی از یک ساختمان را مسجد قرار می‌دهند و بخشی دیگر را حسینیه. هدف از این کار، به دست آوردن ثواب بیشتر از عبادت‌ها، حفظ احترام و قداست مسجد از آلودگی‌ها و برخی محذورات دیگر است. در حسینیه‌ها، محدودیت‌های مسجد وجود ندارد و افراد با آزادی بیشتر می‌توانند در آن عمل کنند؛ برای مثال، حضور اطفال، افراد حیض و جنب در آن بدون اشکال است.^(۲۱)

۹. **مشارکت اجتماعی در کارهای نیک و رفع مشکلات:** در مراسم‌های عزاداری، معمولاً افراد نیکوکار به اطعام عزاداران می‌پردازند که حتماً نیازمندان نیز از آن بهره می‌برند. در برخی جوامع شیعی - همانند افغانستان - تمام افراد جامعه به نوبت در اطعام عزاداران سهم می‌گیرند، سفره امام حسین علیه السلام را در تمام دهه نخست محرم می‌گسترانند و از عزاداران با دادن نذر پذیرایی می‌کنند. همچنین در این مراسم‌ها، زمینه آگاهی از مشکلات جامعه و نیازمندان فراهم می‌آید و در رفع آن نیز اقداماتی صورت می‌گیرد؛ از جمله برای نیازمندان، ساختن مسجد و حسینیه یا تعمیر آنها و خریدن وسایل لازم پول جمع‌آوری می‌گردد. در حقیقت، این‌گونه مراسم‌ها، نمودی از مشارکت اجتماعی مردم برای رفع مشکلات

ملزم می‌سازد تا برنامه‌های ناسازگار با معنویت و دین را در آن زمان تعطیل و برنامه‌های متناسب با عزای حسینی پخش کنند. نوحه‌ها و مرثیه‌ها تا حد زیادی ادبیات جامعه را عاشورایی می‌سازد و بر گفتار و زمزمه‌های افراد به ویژه جوانان تأثیر جدی می‌گذارد. در این فضای معنوی و حسینی، نور ایمان و عشق حسینی بر قلب‌ها بیشتر می‌تابد و افراد بیشتری با معارف اهل‌بیت آشنا می‌شوند و در نتیجه، در دین‌داری خود پایدارتر. همچنین این فضا موجب می‌گردد افراد بسیاری حسینی شوند و دست از انحرافات عملی و عقیدتی خود بردارند. به همین خاطر، ارتکاب جرایم و انحرافات در جامعه کاهش می‌یابد؛ چنان‌که آمارها نیز مؤید این مطلب است.^(۱۹)

۷. **تقویت و گسترش ادبیات و هنرهای مذهبی:** پس از آنکه عزاداری امام حسین علیه السلام در میان شیعیان نهادینه شد، هزاران محقق، ادیب، شاعر، و مورخ به ثبت و بیان مصائب کربلا پرداختند و هریک آثار بدیع و ارزنده‌ای در این زمینه پدید آوردند. تعهد شیعه به مراسم عزاداری سیدالشهدا الهام‌بخش هنرهای مذهبی در جامعه آنان گردید و خلاقیت‌ها در این زمینه شکوفا شد. نمایشنامه‌ها، تصویرها و نقاشی‌ها در کتاب‌ها و پرده‌ها و درو دیوار به صورت زیبا پدید آمد. عاشورا بدین صورت، در غنی ساختن فرهنگ جامعه و شکوفاسازی استعدادها، نقش مؤثری ایفا می‌نماید.^(۲۰)

۸. **شکل‌گیری مراکز دینی - فرهنگی:** وجود مراکز دینی - فرهنگی برای بقا و پویایی جامعه دینی، ضرورت انکارناپذیر دارد. پس از آنکه برپایی عزای حسینی در میان شیعیان، از شعائر مذهب به شمار آمد و عموم شیعیان به آن رو آوردند، مراکز و مکان‌هایی برای این کار اختصاص یافت، تا شیفتگان سید شهیدان علیه السلام بتوانند در آن گرد هم آیند و در عزای پیشوایشان حلقه ماتم زنند.

می‌شوند و دانش و بینش دینی‌شان افزایش می‌یابد. عزاداری تجلی بیعت عاشقانه با اندیشه و راه حسین علیه السلام است. اصلاً غیر از بیان دیگر معارف دینی، تنها بازگویی تاریخ عاشورا، خود بیان معارف دین است.

اگر اموال و پول‌های هنگفت به ترویج تعلیمات اخلاقی و اجتماعی اختصاص یابد و مراکز برای این کار در طول سال فعالیت کند، به اندازه مجالس عزاداری حسینی از ثبات و کارکرد برخوردار نیست و با استقبال گسترده روبه‌رو نمی‌شود. امام حسین علیه السلام با سرمایه اخلاص و فداکاری، مدرسه‌ای بنیان نهاد که حدود چهارده قرن فعال و رو به گسترش است. اعتراف ناپلئون در این باره جالب است:

ما اگر یک امر اجتماعی یا سیاسی داشته باشیم، باید ده‌ها هزار کارت چاپ کنیم و با زحمات زیادی آنها را به دیگران برسانیم. تازه، از آن تعداد حدود هزار نفرشان حاضر می‌شوند؛ لیکن مسلمانان و شیعیان با نصب یک پرچم سیاه بر سردر خانه‌ای، اعلام می‌کنند می‌خواهیم برای حسین عزیزمان عزاداری کنیم، ده‌ها هزار نفرشان در ظرف دو ساعت در مجلس جمع می‌شوند. (۲۴)

ج. احیای ارزش‌های دینی

در مجالس عزای حسینی، ارزش‌ها و پیام‌های عاشورا که همان ارزش‌ها و پیام‌های دین است، احیا و ترویج می‌گردد. در عاشورای حسینی، مبلغان و مداحان بی‌شماری در سراسر جوامع شیعی، بسیج می‌شوند تا معارف دین و پیام عاشورا را به مردم بازگویند. در ایام عزاداری، این پیام‌ها مکرر و به شیوه‌های گوناگون برای عزاداران القا می‌گردد که در نهادینه شدن آن در ذهن‌ها و دل‌ها بسیار مؤثر است. اهمیت امر به معروف و نهی از

اقتصادی و اجتماعی و زمینه‌ای برای اطلاع آنان از اوضاع و شناخت بهتری دیگر و تألیف و تقریب دل‌ها به هم است. (۲۲)

ب. بیان آموزه‌های مذهبی و استمرار فرهنگ دینی

یکی از خطرهایی که جوامع را تهدید می‌کند، انقطاع فرهنگی و تاریخی آن جامعه نسبت به پیشینه خود که به سلب هویت می‌انجامد. در عصر حاضر، با گسترش روزافزون فرهنگ غربی در جوامع ما نیز، این پدیده خطرناک به چشم می‌خورد. نسل جدید ما غالباً از تاریخ و فرهنگ گذشته خود از آگاهی اندک برخوردارند. این پدیده شایع که خود عامل احساس بی‌ریشگی و بی‌هویتی در نسل جوان و تضعیف خودباوری و همچنین ریشه بخشی از ناهنجاری‌هاست، زمینه مساعدی می‌گردد برای جذب شدن به جریان‌های ناسالم و اثرگذاری عوامل مخرب بر آنان.

یکی از راه‌های مهم مقابله با انقطاع فرهنگی، انتقال میراث فرهنگی گذشتگان از طریق آثار نوشتاری و دیداری به نسل جدید و گسترش آگاهی و رشد فکری دادن جامعه است. در جوامع شیعی، یکی از عوامل مهمی که در رشد آگاهی و فکری جامعه نقش برجسته دارد و آن را با گذشته و تاریخ طولانی‌اش پیوند می‌دهد، احساسات کنونی را با وقایعی که قرن‌ها پیش روی داده‌گره می‌زند و کارکرد مهم و پنهانش جلوگیری از انقطاع و فراموشی گذشته تاریخی است، عاشورا بزرگداشت هر ساله آن است. (۲۳)

نقش مجالس حسینی در بالا بردن سطح فکری جامعه شیعه در ابعاد گوناگون اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اخلاقی و رفع شبهات مربوط به دین و فرهنگ بر کسی پوشیده نیست. به جرأت می‌توان گفت مجالس عزای حسینی یک دانشگاه است برای عموم افراد جامعه. پیروان حسین علیه السلام در حسینیه‌ها، با آموزه‌های دین آشنا

بذر عشق حسین علیه السلام و یاران او را در دل‌ها می‌کارد، احساسات را در برابر یزید و افرادی همانند او نیز می‌شوراند. (۲۶)

۲. **روحیه جهاد و شهادت‌طلبی:** جهاد در راه خدا یکی از دستورهای مورد تأکید اسلام است، تا جایی که اندیشه و روحیه آن نیز برای یک مسلمان راستین ضروری و شرط ایمان به شمار آمده. از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل گردیده است: «هرکس بمیرد، در حالی که جهاد نکرده و در دل نیز قصد آن را نداشته باشد، با شعبه‌ای از نفاق مرده است.» (۲۷)

جهاد، مهم‌ترین راهکار دفاعی اسلام و جامعه اسلامی در برابر خطرها و تهدیدهاست. با جهاد و شهادت‌طلبی است که دین، عزت، قدرت و احترام در جامعه پایدار می‌ماند. باز هم از رسول خدا نقل گردیده است: «خداوند امت مرا به وسیله شمشیرها و فرودگاه نیزه‌ها عزیز ساخت.» (۲۸) دشمنان اسلام نیز به خوبی به این موضوع توجه دارند، و به همین جهت، بسیار می‌کوشند تا فرهنگ جهاد و شهادت‌طلبی را به شیوه‌های گوناگون از میان امت اسلامی بردارند.

امیرمؤمنان علیه السلام در تبیین جهاد می‌فرماید:

جهاد لباس تقوا، و زره محکم و سپر مطمئن خداوند است. کسی که جهاد را ناخوشایند بداند و ترک کند، خدا لباس خواری بر او می‌پوشاند و دچار بلا و مصیبت و کوچک و ذلیل می‌گردد؛ دل او در پرده گمراهی می‌ماند و حق از او روی می‌گرداند؛ به جهت ترک جهاد، به خواری محکوم و از عدالت محروم است. (۲۹)

از این فرموده امام علیه السلام برمی‌آید همان‌گونه که ترک جهاد پیامدهای منفی بسیار دارد، اگر ملتی روحش روح جهاد و فرهنگش فرهنگ مبارزه در راه خدا باشد و خود را با این سلاح مجهز کرده و این سپر را همواره در دست داشته

منکر، آزادمردی، عزت نفس، شجاعت، موج‌شکنی، غیرت دینی، ترجیح دین و عقیده بر خود، وفاداری بی‌مانند به پیشوا، نظم و انضباط، رعایت اصول انسانی حتی در حق دشمن، عشق به نماز، دعا و مناجات، و توبه، دسته‌ای از ارزش‌های دینی است که در تابلوی عاشورا به بهترین شکل نقش بسته است. بررسی همه ارزش‌ها و پیام‌های عاشورا پژوهش بسیار گسترده‌ای می‌طلبد. در این نوشتار، چند تا از آنها بررسی می‌شود که در نظر نگارنده مهم‌تر و در احیای دین مؤثرتر و دربرگیرنده بسیاری از ارزش‌های دیگر است و در عین حال برجستگی بیشتری نیز در عزاداری‌ها دارد. (۲۵)

۱. **تولی و تبری:** تولی و تبری (جاذبه و دافعه براساس ملاک‌های دینی) دو مفهوم و ارزش اساسی در دین اسلام و دو عامل نیرومند برای بقای دین و جلوگیری از بسیاری انحرافات علمی و عملی است. عزاداری‌ها به بهترین وجه، نماد تولی و تبری و آکنده از عشق به اهل‌بیت و آرمان‌های آنان و اعلام برائت از دشمنانشان است. «زیارت عاشورا» که ورد زبان عزاداران حسینی است، در حقیقت، متن مکتوب برائت‌نامه و ولایت‌نامه برای عزاداران به شمار می‌آید. در زیارت عاشورا جملاتی همانند «انی سلم لمن سالمکم و حرب لمن حاربکم و ولی لمن والاکم و عدو لمن عاداکم» به شکل‌های گوناگون، بارها تکرار شده است. به علاوه در آن، از پیشوایان گمراهی، نفاق و ستم به صورت خاص، اعلام بیزاری و نسبت به اهل‌بیت رسول خدا صلی الله علیه و آله اعلام وفاداری می‌گردد.

برپایه مراسم عزاداری حسینی، بر اساس حدیث «هل الدین الا الحب و البغض» و ترویج محبت اهل‌بیت علیهم السلام است. گریه در آن، اکسیری است که دل‌ها را بیش از پیش حسینی می‌سازد. گریه عاشورا همان‌گونه که

باشند، دیگر هیچ ضربتی بر آنها کارگر نمی‌افتد. (۳۰)

بی‌تردید اصل حادثه عاشورا و مراسم‌های عزاداری آن بیشترین نقش را در احیا و گسترش فرهنگ جهاد و شهادت‌طلبی در جوامع اسلامی، به ویژه در میان شیعیان داشته است. به گواهی تاریخ، از میان جوامع اسلامی، پرتحرک‌ترین، بی‌باک‌ترین و حماسه‌سازترین آن، شیعیان‌اند. این نیست مگر به برکت خون سیدالشهدا علیه السلام و یارانش و آثار عزاداری بر آن عزیزان. امام حسین علیه السلام برترین شهید جهان اسلام به شمار می‌آید و یاران فداکار او، بهترین یاران‌اند. عزاداری و گریه بر این شهیدان در حقیقت ترویج فرهنگ، آرمان‌واندیشه‌های آن عزیزان است.

اسلام با اینکه با گریه بر میت (میت عادی) چندان روی خوشی نشان نداده، مایل است که مردم بر شهید بگیرند؛ زیرا شهید حماسه آفریده است و گریه بر شهید شرکت در حماسه او و هماهنگی با روح او و موافقت با نشاط او و حرکت در موج اوست. (۳۱)

ایجاب کند پیدا می‌شود؛ از این نظر باید عمل قهرمانانه شهید از آن جهت که به او تعلق دارد و یک عمل آگاهانه و انتخاب شده است و به او تحمیل نشده است، بازگو شود و احساسات مردم شکل و رنگ احساس آن شهید را بگیرد. اینجاست که می‌گوییم: گریه بر شهید، شرکت در حماسه او و هماهنگی با روح او و موافقت با نشاط او و حرکت در موج اوست. (۳۲)

پروفسور براون می‌نویسد:

گروه شیعه یا طرفداران علی علیه السلام به قدر کافی هیجان و از خودگذشتگی نداشتند؛ اما پس از رخداد عاشورا، کار دگرگون شد. تذکار زمین کربلا به خون فرزند پیامبر آغشته بود، یادآوری عطش سخت وی و پیکرهای نزدیکانش که در اطراف او روی زمین ریخته بودند، کافی بود که عواطف سست‌ترین مردم را به هیجان درآورد و روح‌ها را غمگین کند؛ چنان‌که نسبت به رنج و خطر، حتی مرگ‌بی‌اعتنا شوند. (۳۳)

۳. ظلم و باطل‌ستیزی: عاشورا نماد ظلم و باطل‌ستیزی است. زنده نگه داشتن یاد امام حسین علیه السلام و یارانش که مبارزان و فدائیان این مبارزه مقدس بودند، و عزاداری بر آنها، خود نوعی ستم‌ستیزی، حمایت از مظلوم و گروه حق به شمار می‌آید. عزاداری بر این شهیدان، افراد را در برابر ظلم، انحراف و باطل، غیرتمند، بی‌باک و دارای احساس مسئولیت می‌نماید. لعن بر یزید و معاویه، در حقیقت اعلام نفرت از هر زمامداری است که روح و روش آنان در او وجود دارد. مرثیه‌خوانی بر سالار شهیدان، خون‌غیرت و اراده را در قلب و روان هر عزاداری تزریق می‌کند. امام خمینی رهبر می‌فرمایند:

این خون سید شهید است که خون‌های همه ملت‌های اسلامی را به جوش می‌آورد و این دسته‌جات عزیز

درسی که از جنبه اجتماعی، مردم باید از شهادت شهید بگیرند، این است که اولاً نگذارند آنچه‌چنان زمینه‌ها پیدا شود. از آن جهت، آن فاجعه به صورت یک امر نایبستی بازگو می‌شود و اظهار تأسف می‌گردد که به قهرمانان ظلم و قاتلین شهید مربوط است؛ برای اینکه افراد جامعه از تبدیل شدن به امثال آن جنایت‌کاران خودداری کنند. همچنان‌که می‌بینیم نام یزید و ابن‌زیاد و امثال آنها به صورتی درآمده که هرکس در مکتب عزاداری واقعی امام حسین تربیت شده باشد، از کوچک‌ترین تشبه به آنها در عمل ابا دارد.

درس دیگری که باید جامعه بگیرد این است که به هر حال باز هم در جامعه زمینه‌هایی که شهادت را

به خاطر شهادت حسین بن علی و آن رویدادهای غم‌انگیز می‌باشد و یقین دارم که سیاست عاقلانه مسلمانان و اجرای برنامه زندگی ساز آنان به واسطه عزاداری حسین بوده است. مادامی که این روش و خصلت در میان مسلمانان وجود دارد، هرگز آنان تن به خواری نمی‌دهند و تحت اسارت کسی نمی‌روند. ... من خودم چند بار در استانبول در مجالس عزاداری حسین شرکت کردم و به واسطه مترجم شنیدم که می‌گویند: حسینی که بر ما طاعتش واجب است، هرگز زیر بار ظلم و ستم نرفت و با یزید جنایت‌کار سازش نکرد؛ از خود، خاندان و اموالش گذشت تا شرافت و بلندی حسب و مقام خود را حفظ کند و به این واسطه بود که به نام نیکی رسید و شهرت به سزایی در دنیا پیدا کرد، به مقام قرب الهی رسید و حایز مقام شفاعت در قیامت گشت؛ ولی دشمنان او در دنیا و آخرت به بدبختی و زیانکاری دچار شدند. من از آن پس فهمیدم که شیعیان در حقیقت از این راه به همدیگر درس جوانمردی و شجاعت می‌آموزند و به همدیگر می‌گویند: اگر شما شیعه هستید و اصحاب شرف می‌باشید و خواهان سیادت و بزرگی هستید، پس به زیربار یزید و یزیدیان نروید، ذلت و خواری قبول نکنید، بلکه مرگ با عزت را بر زندگی ذلت‌بار برگزینید تا در دنیا و آخرت رستگار باشید. پرروشن است امتی که از گهواره تا گور چنین تعالیم عالی را می‌آموزد به چه درجه‌ای از افکار نغز و سجایای عالی خواهند رسید. آری چنین ملتی سزاوار است که به عالی‌ترین درجه سعادت و شرافت برسند و آنان هستند که از حریم شرافت و حماسه‌های خود به‌خوبی پاسداری می‌کنند و از

عاشوراست که مردم را به هیجان می‌آورد و برای اسلام و برای حفظ مقاصد اسلامی مهیا می‌کند. در این امر سستی نباید کرد.^(۳۴) ایشان در جای دیگر می‌فرمایند:

بدانند آنچه دستور ائمه علیهم‌السلام برای بزرگداشت این حماسه تاریخی اسلام است و آنچه لعن و نفرین بر ستمگران آل بیت است، تمام فریاد قهرمانانه ملت‌هاست بر سردمداران ستم‌پیشه در طول تاریخ الی‌الابد. و می‌دانید که لعن و نفرین و فریاد از بیداد بنی‌امیه - لعنة الله علیهم - با آنکه آنان منقرض و به جهنم رهسپار شده‌اند، فریاد بر سر ستمگران جهان و زنده نگهداشتن این فریاد ستم‌شکن است.^(۳۵) مسیو ماریین، خاورشناس آلمانی، در کتاب سیاست اسلامی می‌نویسد:

بی‌اطلاعی بعضی از تاریخ‌نویسان ما موجب شده که عزاداری شیعه را به جنون و دیوانگی نسبت دهند؛ ولی اینان گزافه گفته و به شیعه تهمت زده‌اند. ما در میان اقوام و ملت‌ها مردمی مانند شیعه پرشور و زنده ندیده‌ایم؛ زیرا شیعیان به واسطه برپا کردن عزاداری حسین، سیاست‌های عاقلانه‌ای را انجام داده و نهضت‌های مذهبی ثمربخشی را به وجود می‌آورند. کسی که سیر تکاملی شیعه را بررسی کند و زندگی آنانی را که عزای حسین را به پا می‌کنند در مدت صد سال اخیر مورد مطالعه قرار دهد، می‌فهمد که شیعه به آخرین مرحله تکامل خود رسیده است. [!] صدسال پیش، شیعیان و پیروان علی و حسین در هند انگشت‌شمار و کم بودند؛ ولی امروز شیعیان هند در مرتبه سوم از نظر مذهبی قرار گرفته‌اند و همچنین در سایر نقاط جهان.... من معتقدم رمز بقا و پیشرفت اسلام و تکامل مسلمانان

این راه به تمدن عالی روز می‌رسند و این مکتب است که حقوق انسانی را آموزش و اصول سیاست را یاد می‌دهد. (۳۶)

نتیجه‌گیری

موضوع این پژوهش، بررسی کارکرد و چگونگی اثرگذاری عزاداری حسینی در تقویت و زنده نگه داشتن دین بود. عزاداری‌ها از یک سو جامعه عزادار شیعی را به شیوه‌های گوناگون نیرومند، پویا و برجسته می‌سازد، و از سوی دیگر زمینه را برای انتقال فرهنگ دینی به نسل‌های بعدی فراهم و ارزش‌های دینی را در میان آنان تقویت می‌کند و گسترش می‌دهد. بدین صورت، همان‌گونه که اصل واقعه کربلا موجب احیای دین گردید، مسلمانان را متوجه نقشه براندازی اسلام و خطر حکومت بنی‌امیه نمود و در برابر آنان، جسارت قیام داد و در نهایت نیز موجب سقوط آن شد، مجالس عزاداری حسینی نیز، در زنده نگه داشتن دین به ویژه مذهب اهل‌بیت، نقش برجسته ایفا می‌نماید. پیروان امیرمؤمنان علیه السلام که پس از رحلت رسول خدا صلی الله علیه و آله اندک و در زمان حکومت معاویه نیز به شدت منزوی شده بودند، پس از واقعه کربلا، روز به روز حضور آنان میان جامعه اسلامی برجسته‌تر و مؤثرتر گردید، (۳۷) تا اینکه در عصر حاضر به یک قدرت مذهبی، اجتماعی و سیاسی انکارناپذیر تبدیل شده است. گذشته از پشتوانه منطقی استوار شیعه، مهم‌ترین عامل اثرگذار در تقویت و گسترش این مذهب، به ویژه در میان عامه مردم، عزاداری حسینی است. «یکی از رمزهای بزرگی که بالاترین رمز است، قضیه سیدالشهداست ... باید این رمز را حفظ بکنیم، این مجالسی که در طول تاریخ برپا بوده است و با دستور ائمه علیهم السلام این مجالس بوده است.» (۳۸)

پی‌نوشت‌ها

- ۱- از آنجاکه موضوع پژوهش حاضر، بررسی و تحلیل کارکردهای یک واقعیت خارجی (عزاداری) است، ارجاع به منابع در آن چندان اهمیت ندارد؛ آنچه در این‌گونه پژوهش‌ها مهم است، تحلیل درست و شکافتن ابعاد موضوع است. با وجود این، به منابع مورد استفاده ارجاع داده شده؛ ولی این کار در بسیاری موارد، تنها به جهت طرح عنوان در آن منبع یا اقتباس مطلب از آن است.
- ۲- آنتونی گیدنز و کارن بردسال، *جامعه‌شناسی*، ترجمه حسن چاوشیان، ص ۲۶.
- ۳- جورج ریستز، *نظریه‌های جامعه‌شناسی در دوران معاصر*، ترجمه محسن ثلاثی، ص ۱۴۴-۱۴۷.
- ۴- ر.ک: سید محمدحسین طباطبائی، *المیزان*، ج ۱۴، ص ۳۷۳ / محسن قرائتی، *تفسیر نور*، ج ۸، ص ۴۱ / فضل‌بن حسن طبرسی، *مجمع‌البیان*، ج ۳، ص ۲۳۷.
- ۵- محمدبن حسن حرّ عاملی، *وسائل‌الشیعه*، ج ۱۴، کتاب حج، باب ۶۶، ج ۲.
- ۶- همان، ج ۱۲، کتاب حج، باب ۱۲، ج ۹.
- ۷- محمدباقر مجلسی، *بحارالانوار*، ج ۲، باب ۹.
- ۸- عبدالحکیم سلیمی، *فلسفه عزاداری امام حسین علیه السلام*، در: *مجموعه مقالات همایش امام حسین علیه السلام*، ج ۷، ص ۳۲۳.
- ۹- امام خمینی، *ولایت فقیه*، ص ۱۳۲.
- ۱۰- شمس‌الله مریجی، *تبیین جامعه‌شناختی واقعه کرب و بلا*، ص ۲۶۲.
- ۱۱- عمادالدین باقی، *جامعه‌شناسی قیام امام حسین علیه السلام و مردم کوفه*، ص ۷۸-۷۷.
- ۱۲- امام خمینی، *تبیان*، دفتر سوم (قیام عاشورا در کلام و پیام امام خمینی)، ص ۶۶.
- ۱۳- همان، ص ۸۳.
- ۱۴- شمس‌الله مریجی، *تبیین جامعه‌شناختی واقعه کرب و بلا*، ص ۲۶۶ / عمادالدین باقی، *جامعه‌شناسی قیام امام حسین علیه السلام و مردم کوفه*، ص ۷۸-۷۷.
- ۱۵- سبجان عصمتی، *عزاداری از نگاه دیگر*، در: *مجموعه مقالات همایش امام حسین علیه السلام*، ج ۵، ص ۱۱۱.
- ۱۶- همان، ص ۱۱۰.
- ۱۷- همان، ص ۱۰۸.
- ۱۸- شمس‌الله مریجی، *تبیین جامعه‌شناختی واقعه کرب و بلا*، ص ۲۷۹ / عمادالدین باقی، *جامعه‌شناسی قیام امام حسین علیه السلام و مردم کوفه*، ص ۸۱-۷۷.
- ۱۹- حکیمه قاسمی، *فلسفه عزاداری یا اهمیت سوگواری*، در: *مجموعه مقالات همایش امام حسین علیه السلام*، ج ۵، ص ۱۶۴.
- ۲۰- محمود یزدی مطلق (فاضل)، *خورشید شهادت (مجموعه مقالات)*، ج ۳، ص ۳۱۲.
- ۲۱- سید محمدباقر حکیم، *الامام حسین علیه السلام*، ص ۲۸۸.

- ۲۲- سبحان عصمتی، *عزاداری از نگاه دیگر*، در: *مجموعه مقالات همایش امام حسین علیه السلام*، ج ۵، ص ۱۱۱.
- ۲۳- عمادالدین باقی، *جامعه‌شناسی قیام امام حسین علیه السلام و مردم کوفه*، ص ۸۱.
- ۲۴- عبدالحکیم سلیمی، *فلسفه عزاداری امام حسین علیه السلام*، در: *مجموعه مقالات همایش امام حسین علیه السلام*، ج ۷، ص ۳۲۲.
- ۲۵- مسئله امر به معروف و نهی از منکر، با آنکه در اصل قیام عاشورا بسیار با اهمیت است، ولی به نظر می‌آید عزاداری‌ها در ترویج آن، نقش برجسته‌ای ندارد؛ به همین دلیل، از طرح آن، به عنوان یکی از مهم‌ترین کارکردهای عزاداری صرف‌نظر گردید.
- ۲۶- عبدالحکیم سلیمی، *فلسفه عزاداری امام حسین علیه السلام*، در: *مجموعه مقالات همایش امام حسین علیه السلام*، ص ۳۱۶.
- ۲۷- محمد محمدی ری‌شهری، *میزان‌الحکمة*، ج ۲، ص ۳۱۲، ح ۲۶۶۹.
- ۲۸- محمدبن یعقوب کلینی، *کافی*، ج ۵، ص ۲.
- ۲۹- *نهج‌البلاغه*، ترجمه محمد دشتی، ص ۷۵.
- ۳۰- علیرضا ذبیح، *عرفان سرخ*، ص ۲۱۳.
- ۳۱- مرتضی مطهری، *قیام و انقلاب مهدی از دیدگاه فلسفه تاریخ*، ص ۱۰۸.
- ۳۲- همان، ص ۱۲۰.
- ۳۳- شمس‌الله مریجی، *تبیین جامعه‌شناختی واقعه کرب و بلا*، ص ۳۲۶.
- ۳۴- امام خمینی، *تبیان*، دفتر سوم (قیام عاشورا در کلام و پیام امام خمینی)، ص ۷۴.
- ۳۵- همان، ص ۶۶.
- ۳۶- عبدالحکیم سلیمی، *فلسفه عزاداری امام حسین علیه السلام*، در: *مجموعه مقالات همایش امام حسین علیه السلام*، ص ۳۲۴.
- ۳۷- شمس‌الله مریجی، *تبیین جامعه‌شناختی واقعه کرب و بلا*، ص ۳۲۶-۳۱۹.
- ۳۸- امام خمینی، *تبیان*، دفتر سوم (قیام عاشورا در کلام و پیام امام خمینی)، ص ۷۵.
- در کلام و پیام امام خمینی علیه السلام، قم، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی علیه السلام، ۱۳۷۳.
- خمینی، روح‌الله، *ولایت فقیه*، نرم‌افزار نور.
- ذبیح، علیرضا، *عرفان سرخ: تأثیر فرهنگ شهادت‌طلبی در حفظ ارزش‌های دینی*، قم، مرکز پژوهش‌های اسلامی، ۱۳۸۴.
- ریتزر، جورج، *نظریه‌های جامعه‌شناسی در دوران معاصر*، ترجمه محسن ثلاثی، تهران، علمی و فرهنگی، چ ششم، ۱۳۸۱.
- سلیمی، عبدالحکیم، *فلسفه عزاداری امام حسین علیه السلام*، در: *مجموعه مقالات همایش امام حسین علیه السلام*، تهران، مجمع جهانی اهل‌البیت، ۱۳۸۱.
- عصمتی، سبحان، *عزادای از نگاه دیگر*، در: *مجموعه مقالات همایش امام حسین علیه السلام*، تهران، مجمع جهانی اهل‌البیت، ۱۳۸۱.
- قاسمی، حکیمه، *فلسفه عزاداری یا اهمیت سوگواری*، در: *مجموعه مقالات همایش امام حسین علیه السلام*، تهران، مجمع جهانی اهل‌البیت، ۱۳۸۱.
- کلینی، محمدبن یعقوب، *کافی*، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۵.
- گیدنز، آنتونی و کارن بردسال، *جامعه‌شناسی*، ترجمه حسن چاوشیان، تهران، نی، ۱۳۸۶.
- محمدی ری‌شهری، محمد و دیگران، *میزان‌الحکمة*، قم، دارالحدیث، ۱۳۷۵.
- مریجی، شمس‌الله، *تبیین جامعه‌شناختی واقعه کرب و بلا*، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام، ۱۳۸۲.
- مطهری، مرتضی، *قیام و انقلاب مهدی از دیدگاه فلسفه تاریخ*، قم، صدرا، چ سیزدهم، ۱۳۷۳.
- یزدی مطلق (فاضل)، محمود، *خورشید شهادت (مجموعه مقالات)*، تهران، دانشگاه امام حسین، ۱۳۷۵.

منابع .....

- *نهج‌البلاغه*، ترجمه محمد دشتی، تهران، اوج علم، ۱۳۸۰.
- باقی، عمادالدین، *جامعه‌شناسی قیام امام حسین علیه السلام و مردم کوفه*، تهران، نی، ۱۳۷۹.
- حرّ عاملی، محمدبن حسن، *وسائل‌الشیعه*، بیروت، مؤسسه آل‌البیت، ۱۴۲۹ق.
- حکیم، سید محمدباقر، *الإمام حسین علیه السلام*، نجف، مؤسسه التراث الشهد الحکیم، ۲۰۰۸م.
- خمینی، روح‌الله، *تبیان (آثار موضوعی)*، دفتر سوم (قیام عاشورا